

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

NATİQ QƏDİM OĞLU HACIYEV

**MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASI
VƏ İNKİŞAFINDA QİYMƏT AMİLİ**

İxtisas: 5308.01- Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin „Qiy-
mət və qiymətləndirmə“ kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İslam Şamil oğlu Qarayev

Rəsmi opponentlər: əməkdar elm xadimi,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev

iqtisad elmləri namizədi
Emil Əhməd oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfa-
tının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu**

Dissertasiya müdafiəsi 18 iyun 2014-cü ildə saat 14⁰⁰-da Azər-
baycan Dövlət İqtisad Universitetinin D 02.051 dissertasiya şurasının
iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan
Dövlət İqtisad Universitetinin dissertasiya şurası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin ki-
tabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 16 may 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D 02.051

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi i.ü.f.d.**

dos. Z.İ.Mustafayeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Bəşər tarixinin bütün dövrlərində bütün ərazi və dövlətlərin özlərinin siyasi-ictimai və o cümlədən iqtisadi inkişaf yol və istiqamətlərinin, və bu məqsədlə qurulan inkişaf modellərinin olması müasir dövrdə müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin inkişaf modellərinin müxtəlifliyinə dəlalət edir. Bu baxımdan respublikamız da ərazi, tarixi, siyasi, sosial, iqtisadi baxımdan ona yaxın olan dövlətlər kimi öz inkişaf yolunu seçmişdir. Bu seçim şübhəsiz ki, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf məsələləri ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə nailiyyətlərin əldə olunmasının yol, istiqamət və modellərinin müxtəlifliyinə nəzərən respublikamızın milli xüsusiyyətlərini saxlayaraq ona kompleks yaxın olan dövlətlərin təcrübəsinə, bu tip iqtisadiyyatların formalaşması və inkişafı üçün nəzərdə tutulan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadçı alım və mütəxəssislərinin nəzəri baxışlarına istinadən alternativlik və fərqliliyin önə çəkilməsilə öz milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulması dissertasiya mövzusunun aktuallığına dəlalət edir. Daha sonra dəyər və qiymət amilinin, bahaçılıq və inflyasiyanın, monetar siyasətin və investisiyanın kompleks tətqiqinin prioritetliyi mövzunun məhz milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında qiymət amili adda aktuallığını əsaslandırır.

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında dövlətin və onun tənzimləmə alətlərinin rolu artmaqdadır. Bu tənzimləmə alətləri dövlətin öz funksiyalarının yerinə yetirilməsilə sıx bağlıdır. Bu iqtisadi funksiyalara dövlətin daim qarşılıqlı münasibətdə və fəaliyyətdə olan, qarşılıqlı şəkildə bir-birinin maddi mövcudluğunu, başqa sözlə iqtisadi fəaliyyətini, insanların cəmiyyət üzvləri kimi öz dövlətləri ilə qarşılıqlı surətdə mövcudluğunu təmin edən funksiyaları aiddir. Bu funksiyalar, başqa sözlə iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyətinə köməklik edən hüquqi bazanın və ictimai ab-havanın təmin edilməsi, ölkələrarası ziddiyyətlər çərçivəsində iqtisadiyyatın öz təbii səviyyəsini saxlaması, milli iqtisadiyyatın inkişafının, onun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün milli məhsulun quruluşunu dəyişmək məqsədilə iqtisadi resursların (iqtisadi-istehsal amillərinin) bölüşdürülməsinin təşhif edilməsi, rəqabətin, inkişafın təminatı rolunda çıxış edən təbii ziddiyyətlərin qorunması, iqtisadi həyatda balansın daima saxlanılması üçün qiymətlilərin və dəyərlilərin, gəlirlərin və xərclərin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi, iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi, iqtisadi konyunkturanın tərəddüdlərilə əmələ gələn qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması və məşğulluq

səviyyəsinə nəzarət, eləcə də iqtisadi artımın stimullaşdırılması və s. qiymət amili ilə bağlıdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyaları və qiymət amilinin nəzəri əsasları dünya iqtisad elmində çox geniş şərh edilmiş və öyrənilmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf və qiymət amilinə çoxəhatəli bir proses kimi müxtəlif nəzəri istiqamətlərdən, baxışlardan və səpkilərdən müraciətlər olmuşdur. Bu baxımdan problemin öyrənilməsində alternativ və bir qədər fərqli nəzəri mülahizələr və praktik əsaslandırmaclar həyat keçirilmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyaları və meyarları, qiymət və dəyər amili yerli iqtisadçılardan Ş.H.Hacıyev, Ə.İ.Bayramov, Z.Ə.Səmədzadə, T.Ə.Hüseynov, İ.Ş.Qarayev, T.S.Vəliyev, N.M.İmanov, M.X.Meybullayev, T.Ə.Quliyev, Ə.Q.Əlirzayev, M.A.Əhmədov, X.H.Kazımlı, Q.N.Manafov, Ə.P. Babayev, F.R.Rəhmanov, Ü.A.Əliyev, K.A.Şahbazov, A.Ş.Şəkəraliyev, İ.A.Kərimli, S.V.Salahov, E.Ə. Hacıyev və başqaları milli iqtisadiyyatın inkişaf məsələlərini və dəyər-qiymət amilini bir çox cəhətdən tədqiq etmişlər. O cümlədən Q. Myurdal, B. Olin, Y. Tinbergen, L. Emmeri, C. Renşou, E. Li, A. Raxman, R. Prebiş, R. Nurfse, X. Çeneri, İ. Xaldun, F. Akvinskiy, F. Kene, T. Maltus, Y. Dyuring, S. Beyli, A. Marşal, X. Noyla, O. Sunkel, S. Furtado, A. Pinto, U. Tun Va, C. Dyuzenberri, A. Kan, R. Tibold və digər xarici iqtisadçıların tədqiqatları dünya iqtisad elminə töhfə vermiş və bütün dövrlərdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Rus iqtisadçılarından Struve P.B, Varqa E.S., Traxtenberq İ.A., Krasavina L.N., Nikitin S.M., Komin A.İ., Lipsiç İ.B., Punin E.İ. və başqalarının tədqiqatları milli iqtisadiyyatın inkişafında və qiymət amili ilə bağlı, o cümlədən inflyasiya probleminin, həyata keçirilən antiinflyasiya tədbirlərinin öyrənilməsində nəzəri və praktiki baxımdan böyük rol oynayır. Göstərilən iqtisad alimlərinin, dahilərinin və nəhənglərinin həm özlərinin və həm də alternativ, fərqli tədqiqatlarının əhəmiyyətliyini vurğulamaqla yanaşı qeyd etmək istərdim ki, bu tədqiqatlar müxtəlif dövrlərdə işlənmişdir və bunların fərqli və alternativliyinin müasir dövrdə baş verən proseslərə tətbiqi baxımdan şərhli tədqiqat işinin mövzusunı əhatə edir.

Tədqiqatın **məqsədi** milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafını əhatə edən və eyni zamanda qiymət amilini önəmli qəbul edən elmi-nəzəri və tarixi-real xarici, əsasən də inkişaf etməkdə olan dövlətlərin təcrübəsinə, o cümlədən beynəlxalq qurumların tövsiyələrinə əsaslanaraq respublika iqtisadiyyatının hazırkı durumunu təhlil etmək, cari və perspektiv dövrdə davamlı iqtisadi inkişafın sabitliyini təmin edən kompleks amilləri aşkar etməklə bu sahə üzrə təklif və tövsiyələr verməkdir.

Bunun üçün aşağıdakı **vəzifələr** qarşıya qoyulmuşdur:

- milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyaları və nəzəri əsaslarına bir qədər fərqli şəkildə inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadçı alim və mütəxəssislərinin baxışlarını açıqlamaq və münasibət bildirilmək;

- təkcə iqtisadi deyil həm də fəlsəfi kateqoriya olan dəyər və qiymət məfhumunun elmi-nəzəri əsaslarını şəxəli retrospektiv tədqiq etmək;

- milli iqtisadiyyatın inkişaf meyarlarını sosial-iqtisadi amillərin nəzərə alınması ilə respublika iqtisadiyyatına uyğun araşdırmaq;

- iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində qiymət amilinin sosial - iqtisadi proseslərə təsirini iqtisadi dəyərləndirmək;

- dünya nəzəri və əməli təcrübəsinə əsaslanaraq respublikada qiymət səviyyəsinin tənzimlənməsi məsələlərini və antiinflasiya tədbirlərini təhlil etmək;

- qərb və yeni müstəqillik qazanmış dövlətlərin nailiyyətlərinə nəzərən milli iqtisadiyyatın inkişafında investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlqələndirilməsini aşkar etmək;

- qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsinin əsas məqamları önə çəkərək Azərbaycanda onun təkmilləşdirilməsi yollarını göstərmək;

- qloballaşma şəraitində respublika iqtisadiyyatının perspektiv inkişafının qiymət amili ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələlərinin konturlarını vermək;

- iqtisadi inkişaf strategiyası və regionların sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin dövlətin qiymət siyasəti ilə əlaqələndirilməsinin çevik işlək mexanizminə müəyyən təkliflər vermək.

Tədqiqatın obyekti qiymət amilinin Azərbaycan milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafına təsiri, **predmeti** isə bu zaman meydana çıxan problemlərin, iqtisadi münasibətlərin qiymətlə bağlılığının öyrənilməsidir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını milli iqtisadiyyatın inkişaf nəzəriyyələri, dəyər və qiymət, antiinflasiya tədbirləri, monetar və investisiya siyasəti haqda baxışlar, Azərbaycanın və xarici ölkə iqtisadçılarının elmi-tədqiqat işləri, beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan alternativ modellər, Azərbaycan Respublikasının qanunları və normativ-hüquqi aktları təşkil edir. Tədqiqat işində monoqrafik, abstrakt-məntiqi, statistik qruplaşdırma, müqayisəli, analitik, statistik və iqtisadi təhlil metodlarından istifadə olunmuş, koorelyasiya-reqresiya metoduna müraciət edilərək çoxlu sayda istehsal funksiyası və o cümlədən Kobba-Duqlas istehsal funksiyası və iqtisadi-riyazi modelləri qurulmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyini milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında qiymət amilinin rolunun təkmilləşdirilməsi, qiymət və investisiya amillərinin qarşılıqlı əlaqəsinin iqtisadi inkişaf baxımından təhlili və milli iqtisadiyyatın inkişafının perspektiv istiqamətlərinin göstərilməsi təşkil edir.

Aparılmış araşdırmaların yekunu olaraq dissertasiya işinin **elmi yeniliyi** aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında fərqli yanaşma, alternativ konsepsiyalar və nəzəri əsaslarla qiymət mexanizmindən istifadənin konseptual istiqamətləri tədqiq edilmişdir;

- dəyər və qiymət kateqoriyaları qeyri-əmək dəyər nəzəriyyəsi baxımından əhatəli araşdırılmış və təhlil edilmişdir;

- milli iqtisadi inkişafının keçid dövrünü başa vurmuş respublika iqtisadiyyatına uyğun əsas alternativ meyarlarına tövsiyyələr verilmişdir;

- müstəqilliyin iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan dövrdə sosial – iqtisadi proseslərdə qiymət amilinin rolu təhlil edilmişdir;

- respublikada qiymət tənzimlənməsi məsələlərini və antiinflasiya tədbirlərinin nəticələri dövlətimizə daha yaxın dünya nəzəri və praktik baxımından təhlil edilərək qiymət siyasəti haqda yeni fikirlər irəli sürülmüşdür;

- analitik metodla qərb və yeni müstəqillik qazanmış dövlətlərin nailiyyətlərinə, investisiya model və meyarlarına nəzərən milli iqtisadiyyatın inkişafının investisiya və qiymət amili ilə əlaqələndirilməsi həyata keçirilmiş və təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyə və təkliflər irəli sürülmüşdür;

- qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsinin əsas məqamları önə çəkərək Azərbaycanda onun təkmilləşdirilməsi yollarını göstərilmişdir;

- qloballaşma şəraitində respublikanın milli iqtisadi inkişafının qiymət amili ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələlərinin konturları göstərilmişdir;

- milli iqtisadi inkişaf strategiyası və regionların sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə və dövlətin qiymət siyasəti ilə əlaqələndirilməsinin çevik işlək mexanizminə müəyyən təkliflər edilmişdir.

Dissertasiyada əldə olunmuş nəzəri fikirlər, təklif və tövsiyələr milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsində qiymət amilinin nəzərə alınması ilə aparılacaq investisiya, monetar siyasətin reallaşdırılmasında, "Qiymət və qiymətləndirmə", "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi", "İqtisadi nəzəriyyə" ixtisası üzrə keçirilən müvafiq dərclərdə istifadə olunur. Tədqiqat işinin nəticələri qloballaşma şəraitdə respublikanın milli iqtisa-

diyyatının formalaşması və inkişafının təmin olunmasında qiymət mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsində tətbiq olunur.

Tədqiqatın nəticələrinin çap edilməsi və işıqlandırılması. Dissertasiyanın elmi nəticələri 3,2 çap vərəqi həcmində 15 məqalə və tezisdə və o cümlədən 10,6 çap vərəqində həmmüəllif monoqrafiyasında əks edilmişdir. Bunlar öz əksini: "Müstəqil Azərbaycan inkişafı rəqəmlərlə" Elmi Simpoziumu, Təhsil Nazirliyi, AMEA, 2011-ci il; "Türk Dünyasında Bilim, Kültür, Gelenek" konulu Doqquzuncu Uluslararası Türk Dünyası Sosial Bilimler Kongresi. 15-17 iyun 2011-ci il, Bakı; "Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf paradigması: Bazar və Sonrası" mövzusuna həsr olunmuş Avrasiya Sosial Elmlər Forumu 18 oktyabr 2012-ci il. Bakı, ADİU; "Avrasiyada Yeni İnteqrasiya Təşəbbüsləri: Mövcud Vəziyyət və Gözləntilər" mövzusuna həsr olunmuş II Avrasiya Sosial Elmlər Forumu 20-21 dekabr, 2013-ci il, Bakı, ADİU; "Макро-моделирование и экономика", LAP LAMBERT Academic Publishing. Deutschland/Германия, 2013-cü il; Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, Təhsil, Energetika Nazirlikləri, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Milli Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti və Qafqaz Universiteti tərəfindən 2-4 May 2014-ci tarixində Bakıda keçirilən "IV Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya" Beynəlxalq Konqresinin materiallarında tapmışdır. Bundan başqa milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyalarına, meyarlarına, qiymət və dəyər kateqoriyalarına yeni baxışların, qiymət amilinin dövlətin pul-kredit, investisiya, büdcə-vergi siyasətilə əlaqələndirilməsi və qiymət mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda baxılmış, Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın inkişafında və dövlətin antiinflasiya tədbirlərinin reallaşdırılmasında qiymət mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsi baxımından praktiki əhəmiyyətə malikliyi qeyd olunmuş və perspektivdə İİETİ-də bu istiqamətdə aparılacaq elmi-tədqiqat işlərində istifadə ediləcəyi üçün qəbul olunmuşdur (26 fevral 2014-ci il tarixli 33/33-5/16 sayılı arayış).

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olub, ədəbiyyat siyahısı ilə birlikdə kompüter yazısında 192 səhifə olmaqla özündə 13 cədvəl, 5 qrafiki və 2 əlavəni əhatə edir.

MÜNDRİCAT

GİRİŞ

FƏSİL I MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF KONSEPSİYALARI VƏ QIYMƏT AMİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASƏLARI

- 1.1. Milli iqtisadi inkişafın nəzəri əsaslarının tədqiqi
- 1.2. Qiymət amilinə retrospektiv elmi-nəzəri baxışlar
- 1.3. Milli iqtisadiyyatın inkişaf meyarları və qiymət mexanizminin xüsusiyyətləri

FƏSİL II AZƏRBAYCANDA MİLLİ İQTİSADİYYATIN FOMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFINA QIYMƏT AMİLİNİN TƏSİRİNİN TƏHLİLİ

- 2.1. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində qiymət amilinin sosial-iqtisadi proseslərə təsirinin iqtisadi dəyərləndirilməsi
- 2.2. Dövlətin qiymət siyasəti və antiinflasiya tədbirləri
- 2.3. Milli iqtisadiyyatın inkişafında investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlqələndirilməsi

FƏSİL III MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF STRATEGİYASINDA QIYMƏT AMİLİNDƏN İSTİFADƏNİN PERESPEKTİVLƏRİ

- 3.1. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi və Azərbaycanada onun təkmilləşdirilməsi yolları
- 3.2. Müasir qloballaşma şəraitində milli iqtisadi inkişaf perspektivləri və qiymət amili
- 3.3. Milli iqtisadi inkişaf strategiyası və regionların sosial-iqtisadi inkişafında qiymət amilindən istifadə istiqamətləri

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT

İŞİN MƏZMUNU

1. Milli iqtisadiyyatın inkişaf konsepsiyalarının tədqiqi

Tarixi təcrübə göstərir ki, yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin iqtisadi inkişafı istər həmin dövlətlərin özlərinin və istərsə də inkişaf etmiş dövlətlərin daima maraq dairəsində olmuşdur. Bu baxımdan artıq iqtisadi ədəbiyyatda yeni bölmə — "İnkişafın iqtisadiyyatı" — yaranmışdır. 50-60-cı illərdə qərb iqtisadçıları inkişaf etməkdə olan dövlətlərə böyük diqqət ayırmışdılar. O dövrdə xüsusi olaraq belə bir konsepsiya irəli sürülürdü ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlər bir qədər aşağı səviyyədə Qərbi Avropa modeli üzrə inkişaf ssenarisini təkrarlamağa məhkumdurlar. Buradan da "çatmaq, yetişmək inkişafı" yaranmışdı. Bu doktrinaya görə iqtisadi inkişaf dövlətin bir artım mərhələsindən digər artım mərhələsinə inkişaf fazalarının xətti ardıcılığı üzrə keçidi nəzərdə tutur.

Yeni müstəqil dövlətlər qarşısında duran başlıca məqsəd kimi ÜDM-nin mütləq artımına deyil, kənd təsərrüfatının inkişafı və bu əsasda

əhalinin əsas ehtiyaclarının ödənilməsi məsələsinə əsaslanan iqtisadi siyasət milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı işinin uğurla davam etdirilməsinə töhfədir.

Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatının inkişaf konsepsiyalarının tədqiqini həyata keçirən i.e.d. professor Ş.H.Hacıyevin söylədiyi aşağıdakı fikirləri milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının nəzəri müddəaları baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir: "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin milli iqtisadi münasibətlərə təsirinin qiymətləndirilməməsi arzu olunmaz nəticələrə gətirə bilər...Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişafının hakim strategiyası dünya təcrübəsinin dərin təhlili, digər ölkələrin apardığı islahatlarda metodların və strateji qərarların öyrənilməsi, milli iqtisadiyyatın təhlili olmalıdır..."

"Asılı inkişaf" konsepsiyasının reallaşdırılmasının nəticəsi kimi, fərqi azaldılması deyil, "yeni asılı inkişaf"ın çıxış etdiyini qəbul edərək, yəni asılılıq münasibətinin təkrar istehsal olunduğunu və zəif inkişaf edən dövlətlərin sənaye dövlətlərinin inkişafının şərti və nəticəsi olduğunu nəzəri və praktik qəbul edərək ancaq iqtisadi artıma səmirlənməyərək iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün bir tərəfdən məşğuluq və gəlirlərin bölüşdürülməsi üçün böyük imkanların yaradılması, digər tərəfdən köklü torpaq və vergi islahatlarının aparılması işinin davam etdirilməsi şəraitində ərzaq təhlükəsizliyi, yoxsulluğun aradan qaldırılması, regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, ayrı-ayrı sahələrin, elm və təhsilin, səhiyyənin inkişaf proqramları, əhalinin ərzaq təminatı proqramı, yeni iş yerlərinin açılması və s. bu kimi tədbirlərin məhz elmi-konseptual əsaslara dayaq alınaraq reallaşdırma işinin davam etdirilməsi, bazar konjunkturasına çevik reaksiya verən və əhalinin aşağı tədiyyə qabiliyyətilə və tələbin inkişaf etməməsilə bağlı olaraq müasir sektorlarla rəqabət apara bilən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına qayğı milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı işinin uğurla davam etdirilməsinə töhfədir.

2. Qiymət-dəyər kateqoriyasına retrospektiv elmi-nəzəri baxışlar

İlk əvvəl onu qeyd edək ki, qiymət və dəyər, eyni ilə onlarla bağlı bütün məsələlər daima bəşər övladını düşündürən və bütün digər məsələ və problemlərin həllinə açar olan bir kateqoriyalardandır. Təbiətdə mövcud olan hər bir şeyin - istər maddi olsun, istərsə də qeyri-maddi - dayaq nöqtəsi vardır. Başqa sözlə, həyatda və təbiətdə heç nə "havayı" deyil və bütün mövcud olanların "dəyər və qiyməti"nin olması şəksizdir. Bunu açıqlayarkən sadəcə olaraq hər birimizin gündəlik həyatına diqqət yetir-sək, bizi əhatə edən və bizimlə münasibətdə olan bütün maddi və qeyri-maddi nemətlərin dəyəri və qiyməti olduğunu görürük. İstər fəlsəfi, istər

psixoloji-mənəvi və istərsə də siyasi və sosial-iqtisadi baxımdan əsas olan bir kateqoriyaya bir çox məsələlərin həllində kifayət qədər ciddi yanaşılmaması acı təəssüflər doğurmaya bilməz. Bəşər tarixində tədqiq etdiyi sahədən asılı olmayaraq elə bir şəxs yoxdur ki, o, dəyər və qiymətə ən azı müraciət etməsin və bu haqda öz fikirlərini söyləməsin.

XVIII-XIX əsrlərdə qiyməti maddi nemətlərin mübadilə dəyərinin pulla ifadəsi kimi hesab edirdilər. Məsələn, Maltus yazırdı: "qiymət - əmtəənin mübadilə olunduğu pulun miqdarıdır". Neyman ədalətli olaraq qeyd edirdi ki, "həm qiymət və həm də dəyər daima pulla ifadə edilirlər və hər ikisi bərabər şəkildə məsələn buğdada, çovdarda və ya istənilən başqa əmtəədə ifadə edilə bilər". Neyman özü dəyər anlayışını və qiyməti aşağıdakı qaydada ayırır: "Qiymət həmişə birtərəfli və ya ikitərəfli müəyyən edilməyə normalaşdırılır, dəyər isə əsasən qiymətləndirmələrin və mülahizələrin nəticəsidir".

Dəyər və qiymət haqda əmək dəyər nəzəriyyəsi baxışlarına əks olaraq aşağıdakı iqtisadçı alimlərin fikirləri məqbulluqla qarşılanı bilər: Con Lok: "Hər hansı bir şeyin dəyəri insan həyatının tələbatını ödəmək, həyat rahatlığına xidmət etmək qabiliyyətidir". Le Trosne: "Dəyər bir şeyin başqa şeyə, müəyyən miqdar məhsulun, müəyyən miqdar başqa məhsula mübadilə olunduğu nisbətdir". Nikolos Barbon: "Heç bir şeyin daxili dəyəri ola bilməz". Samuel Beyli: "Kəmiyyət üzərində hakimiyyət...dəyər yaradır". "Hər bir əmtəənin dəyəri onun mübadilə nisbəti olduğuna görə...həmin əmtəənin hansı başqa əmtəə ilə müqayisə olunmasından asılıdır;...nə qədər əmtəə varsa düz o qədər də dəyər növləri vardır və bunların hamısı eyni dərəcədə nominaldır". Qalini Milanda: "...dəyər iki şəxs arasında münasibətdir". Hegel: "Biz dəyər anlayışına diqqət yetirdikdə şey özü ancaq nişan kimi nəzərdən keçirilir, həm də bu şey özlüyündə deyil, nə dəyərində olmasına görə əhəmiyyətli". Kenen: "Hər bir satqı eyni zamanda alqıdır...Satmaq-almaq deməkdir". Mercier de la Riviere yazırdı: "Bir əmtəənin qiymətini ancaq başqa bir əmtəənin qiymətilə ödəmək olar... Pulun olmaq üçün gərək satasan. Əlimizdə olan pul almaq istədiyimiz şeyləri və eyni zamanda bu pula satdığımız şeyləri təmsil edir". Kondilyak: "...Şeylərin dəyəri ancaq bizim tələbatımıza olan münasibətdir". Kenne: "Qiymət həmişə alqıdan və satqıdan əvvəl mövcud olur. Əgər alıcıların və satıcıların rəqabəti heç bir dəyişiklik törətməsə, onda qiymət ticarətdən asılı olmayan səbəblərə görə necə müəyyənləşmişdisə, eləcə də qalır". Keri: "...Rikardo sistemi — çəkişmə sistemidir... onun bütün meyli siniflər və millətlər arasında düşməncilik törətmək-

dir...onun kitabı aqrar islahatları, müharibə və soyğunçuluq vasitəsilə hakimiyət başına keçməyə çalışan bir demaqqoq üçün əsil təlimatdır".

Sözün həqiqi mənasında dahiliyə iddialı olan şəxslərin birincilərindən olan Yevqeni Dyurinqə istinadsız olmaz. Belə ki, o elmin bütün sahələrini əhatə edən və ümumən bütün həyat üçün əhəmiyyətli fikirlər söyləmişdir. O, dəyər haqda yazırdı: "Dəyər təsərrüfat dövriyyəsində təsərrüfat şeylərinin və işlərinin malik olduğu əhəmiyyətdən ibarətdir. Bu əhəmiyyət "qiymətə və ya ekvivalentin hər hansı bir başqa adına, məsələn əmək haqqına müqabildir". "...dəyəri irəlicədən əsil mənada ekvivalent hesab etmək və ya müəyyən bir işlə onun əvəzində verilən işin bir-birinə bərabər gəlməli olması prinsipi üzrə yaranan bir mübadilə nisbəti hesab etmək xülyadır", "...əsas müqayisə və qiymətləndirmə qanunu — dəyərin və onun pulda ifadə edilən qiymətlərin əsasını təşkil edən bu qanunu — hər şeydən əvvəl təkcə istehsal sahəsinə aiddir və dəyər anlayışına yalnız ikinci bir ünsür daxil edən bölgüdən asılı deyildir..."

K.Marksın öz sözü ilə desək Rikardo məktəbinin pozulmasının əsas səbəbkarlarından və Şumpeterin zənnicən Rikardo məktəbini darmadağın edən S.Beylinin dəyər və qiymət haqda fikirlərinə nəzər yetirməyə dəyər. "'Dəyər" sözü, yaxud fransızca *valeiq* sözü, şeylərin xassəsi olaraq, nisbi mə'nada işlədilmək əvəzinə nəinki mütləq mə'nada işlədilir, hətta bə'zi müəlliflər onu ölçülən bir əmtəə mə'nasında işlədirlər. "Dəyər sahibi olmaq", "dəyərin bir hissəsini keçirmək" (əsas kapital üçün bu qədər mühüm bir cəhət), "dəyərlərin məbləği, yaxud məcmusu" və s. Mən bilmirəm ki, bütün bunlar nə deməkdir". "Adamlar "iki şeyin nisbi dəyəri" dedikdə, ya iki şeyin bir-birinə mübadilə edildiyi və ya mübadilə ediləcəyi nisbəti, ya da bu şeylərdən hər birinin mübadilə edildiyi və ya mübadilə ediləcəyi üçüncü bir şeyin nisbi miqdarlarını nəzərdə tuturlar". "Əgər hər hansı bir şeyin dəyəri onun alıcılıq qabiliyyətidirsə, onda satın alınmaq üçün nə isə bir şey mövcud olmalıdır. Deməli, dəyər heç bir əməli cəhəti, yaxud şeyə daxilən xas olun bir cəhəti ifadə etmir, mübadilə olunan əmtəələr kimi götürülmüş iki şeyin bir-birinə nisbətini ifadə edir". "Əgər hər hansı bir şeyin dəyəri onun başqa şeylərə mübadilə edilməsi nisbətidirsə, onda, deməli "dəyər, bir-birinə mübadilə edilən şeylər olmaq e'tibarı ilə iki şey arasındakı nisbətdən başqa heç bir şey demək deyildir". "Dəyər daxili və mütləq bir şey deyildir". "Əmtəənin dəyərini yalnız hər hansı bir başqa əmtəənin müəyyən miqdarı ilə göstərmək və ya ifadə etmək mümkündür, başqa cür mümkün deyil".

Caqdaş dövrümüzün Azərbaycan iqtisadçılarından olan i.e.d. professor Ş.H.Hacıyevin hələ XX əsrin 90-ci illərində nəşr olunmuş "Xalq

istehlakı mallarına əhali tələbinin proqnozlaşdırılması" adlı monoqrafıyasında qeyd etdiyi fikiri bu günümüzün reallıqlarına tam cavab verir: "Tələb və təklifin quruluşunun bir-birinə uyğun gəlməməsi əhali tələbinin öyrənilməsinin təşkilində yol verilən nöqsanlar, istehsalın planlaşdırılmasında və qiymət sistemindəki çatışmazlıqlarla izah edilə bilər...Tələblə mal təklifi arasında uyğunluğun təmin edilməsi nəinki, bu istiqamətlərdə mühüm dönüş yaradılmasını, eləcə də sənaye ilə ticarətin qarşılıqlı təsərrüfat əlaqələri sisteminin təkmilləşdirilməsini, təsərrüfat mexanizminin bütün elementlərindən, xüsusilə, qiymət mexanizmindən lazımcınca istifadə edilməsini tələb edir."

Müasir respublika iqtisadçılarından i.e.d. professor Ə.İ.Bayramov çox haqlı olaraq əmək-dəyər nəzəriyyəsindən müəyyən qədər uzaqlaşmanı və hətta imtinanı irəli sürdü: "...sırf iqtisadi mahiyyət daşıyan hadisələrə yanaşmada artıq köhnəlmiş və müasir situasiyanın tələblərinə cavab verməyən metodoloji baxışlardan imtina edilməlidir. Məsələn, dəyişən mühitin spesifik özəlliklərini qəbul etməyən bəzi müəlliflər hələ də qiymətin əmələgəlməsi və qiymətdəyişmə problemlərinə belə əmək-dəyər nəzəriyyəsi mövqeyindən yanaşırlar. Əgər nəzərə alsaq ki, bu problem bazar mexanizminin əsas ünsürlərindən biridir, onda məhz metodoloji aspektin yuxarıda qeyd edilən tərzdə formalaşdırılmasının necə böyük fəsadlar verə biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil."

Təkcə insan, iş qüvvəsi-əmək (əmtəə, yeganə əmtəə) deyil, bütün canlı aləm, o cümlədən maşın və avadanlıqlar (amortizasiya), kapital (öz-özünə artan dəyər) öz dəyərindən artıq dəyər yaradır. Təkcə insan deyil, bütün aləm özünü öz dəyərindən artıq dəyər yaratıcısı kimi irəli sürə bilər, yada ki, təbiətin özünün tam şəkildə və ayrı-ayrı hissələri ilə birlikdə (ayrılıqda) öz dəyərindən "artıq" dəyər yaratması fikri söylənilə bilər və ya əksinə öz dəyərindən "aşağı". Yəni hər şey qarşı tərəfin öz məqbulluğundan irəli gələrək qiymətləndirilə bilər.

Yekun fikir kimi onu söyləmək olar ki, adamların daxili aləmlərinin tarazlaşması daima özünü büruzə verir və varlıqlar mənəvi dəyərləri, mənəvi təsiretmə qabiliyyəti ilə ölçülür. Bərabərlik varlıqların bir-birinin daxili aləmlərinə təsir ilə qiymətləndirilir və mövcudluğunun təmin edilməsilə bağlıdır. Dəyərlər müxtəlifdir, necə ki, təbiətdə iki eyni bir şey yoxdur, ən azı zaman və məkan fərqləri var. Ona görə də keyfiyyətə müxtəlif şeylər əgər mübadilə edilərsə, onlar bir-birinin mövcudluğunu təmin etmək qabiliyyətlərində əks olunan dəyərlərinə görə mübadilə olunurlar. Xüsusi halda adamlar şeyləri, həmin şeylərin onların daxili aləminə nə dərəcədə təsir etmələri ilə qiymətləndirib sövdələşməni həyata ke-

çirirlər. Nə istehlak dəyəri var, nə mübadilə. Sadəcə dəyər var. Mövcudluğu təmin etmək qabiliyyəti var. Mənfəət gözə görünməz, hiss edilməz və ya hesaba alınmaz xərcdir. Həyatda hər şey balansdadır və hər bir insanın dəyəri onun qarşılıqlı münasibətdə olduğu subyektin mövcudluğunu nə dərəcədə təmin etməsidir.

Alman iqtisadçısı Valter Tamerin fikri çox önəmlidir. O, qeyd edirdi ki, dəyər nəzəriyyəsi müstəsna olaraq fəlsəfi mülahizələr üzərində qurulmuşdur və bu baxımdan bu məsələ üzrə sırf iqtisadi diskussiya aparmaq çətindir.

3. Milli iqtisadiyyatın inkişaf meyarları və sosial-iqtisadi amillər

Aparılan elmi araşdırmalardan belə müəyyən olunmuşdur ki, müstəqillik qazanmış yeni dövlətlərdə iqtisadi artım templərinin müxtəlifliyini aşağıdakılarda axtarmaq lazımdır:

- iqtisadiyyatının strukturunda baş verən dəyişikliklər sınağından müxtəlif cür çıxmaq qabiliyyətində;

- xammal ixracından ayrılmış istehsal amillərinin hesabına baş vermiş sənaye məhsulu artımının ixracın mübadiləsi hesabına əldə olunan nemətlərin həcmindən çox olmaqla cəmiyyətdə məhsuldarlığın artımına nail olmada;

- yerli sahələrin inkişafı və ya əmtəələrin idxalı meyarlarının seçimi məsələsinə dərindən diqqət yetirmək və sənaye məhsullarının istehsal xərclərinin idxal olunan əmtəələrin qiymətlərindən yüksək olmasını heç də mütləq olaraq bu sənayenin iqtisadi cəhətdən əlverişsiz olması fikri ilə yanaşı problemə başqa prizmadan baxmaqla işin mahiyyətini sənaye məhsullarının istehsal xərclərinin idxal olunan əmtəələrin qiymətlərilə müqayisə edilməsində deyil, istehsalın genişlənməsindən əldə olunan gəlir artımının, həmin istehsal amilinin istifadə ediləcəyi ixrac sahələrindən əldə olunacaq gəlir artımı ilə müqayisəsində.

Deməli müqayisəli xərclər meyarının imtina və ona qarşı qoyulmuş adambaşına düşən gəlirin maksimumlaşdırılması meyarı respublika rəhbərliyinin qəbul etdiyi sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının fundamental məqsədində - əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi işində geniş tətbiq olunur.

Araşdırmalar belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, idxalın əvəz edilməsi və milli istehsalın yaradılması üçün kapital əmtəələri və nəticə etibarı ilə xarici valyutanın xərclənməsilə bağlı xarici valyutanın qənaəti meyarı təkcə idxal əmsalının azalması hesabına məhsul artımına deyil, bütün məhsul artımına hesablanmalı, idxalın əvəz edilməsi adı altında isə idxal əmsalının azalması hesabına təmin olunan məhsul artımı hesab

olunmalıdır. Bundan başqa artım nəzəriyyəsi və müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinin vəhdəti ilə silahlanaraq aşağıdakılara nəzər yetirmək lazımdır:

- istehsalın strukturunun kapital əmtəələrin, xammal və materialların, o cümlədən aralıq məhsulların xeyrinə dəyişilməsinə;
- ilkin və dəqiq təhlil aparılmadan qəbul edilmiş tələskən qərarların texniki və iqtisadi cəhətdə təkmil olmayan kapital nemətləri istehsal edən sahələrin yaradılmasına gətirib çıxara bilməsi təhlükəsinə;
- effektivlik göstəricilərinin tamlığına;
- zaman amilinin nəzərə alınmasına;
- iqtisadi inkişaf meyarlarına effektiv olan resurs bölgüsünün sahə və ya ümumən iqtisadiyyat üçün qeyri-effektiv ola bilməsinə;
- idxalın məhsullar və sahələr üzrə deyil, bütün milli iqtisadiyyat üzrə hesablanmasının böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə;
- idxalın istehlaka nisbəti əmsalına, idxal etmək imkanı və idxalın həcmi arasında fərqin milli iqtisadiyyat üçün vacib olan idxalın əvəz olunması həcmi verəcəyinə.

İqtisadi nəzəriyyə keçid dövrünün müddətiyinə əhəmiyyət verməli və bu qafiyədə iqtisadi inkişaf probleminə uğurla tətbiq olunmalıdır. Bazarın darlığının iqtisadi inkişafa əsas mane olan amil kimi aradan qaldırılmalı, hər bir istehsal olunan məhsulun reallaşması və reallaşma məkanı inkişaf etdirilməlidir. Zəif iqtisadiyyat üçün öz resurslarına və sahibkarlarının öz-özünə arxalanmasına ümid etmək olmaz. Böyük təkan nəzəriyyəsi adını alan bazarın həcmi artırılması şəkildə istehsalın balanslı artımına nail olunmalı və infrastrukturun bölünməzliyini, zamanda dönməzliyini, infrastrukturaya investisiyanın digər bilavasitə istehsal təyinatlı investisiyalara səbəb olacağını, avadanlıqların istifadəsinin, istehsal güclərin mənimsənilməsinin uzun müddətliyini, infrastruktur xidmətinin idxal və ixracının qeyri-mümkünlüyünü önə çəkərək ictimai infrastrukturun yaradılmasına üstünlük verilməlidir.

4. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində qiymət amilinin sosial-iqtisadi proseslərə təsirinin iqtisadi dəyərləndirilməsi

Respublikamız bazar iqtisadiyyatına qədəm qoyduqdan sonra dəyər və qiymət kateqoriyanın "həqiqi qiyməti"nin iqtisadi məkanda öz yerini tapması bir qədər də aktuallaşmış. Belə ki, qiymətlərin liberallaşdırılması və ticarətin sərbəstləşdirilməsi ilə başlayan köklü iqtisadi islahatlar artıq yeni vüsət alıb. İqtisadi iş və xidmətlərlə yanaşı, hər bir şey alqı-satqı obyektidir. Bu səbəbdən həmin kateqoriyalar xüsusi yanaşma tələb edir. İqtisadi tərəqqi məhz dəyər və qiymətin düzgün müəyyən edilmə-

sindən çox asılıdır. Hər bir yanlışlıq və təhriflər, iqtisadi dildə desək qiymətləndirmə zamanı qiymət və dəyərin "şişirdilməsi" və ya "aşağı salınması" real vəziyyəti təhrif edərək acı nəticələrə gətirib çıxarır.

Qiyət vacib iqtisadi (təkcə iqtisadi yox) kateqoriyadır ki, onun təyin edilməsi və bilavasitə inzibati yolla tənziqlənməsi kifayət qədər ciddi bir məsəldir. Bütün qiymətlərin (əmtəə və xidmətlərin qiymət və tarifləri, görülmə işlərin smetası, bütün digər göstəricilər: mənfəət və vergi dərəcələri, torpaq rentası, bank faizləri, gömrük rüsumları, rentabellik səviyyəsi və digər makro və mikro iqtisadi göstəricilər də qiymət məfhumu adı altında qəbul edilə bilər) formalaşma mexanizmi eynidir: tələb və təklif. Fərq onların bilavasitə və dolay yolla tənziqlənməsindən ibarətdir. Hərçənd yuxarıda sadalanan hər bir göstəricinin aşağı və yuxarı olması həmin dövlətin iqtisadi inkişafından xəbər verir. Lakin, belə qəbul edilmişdir ki, bunlar arasında əsasən ümumi qiymət səviyyəsi əhəlinin rifah halından və ümumən dövlətin sabit və qeyri-sabit iqtisadi durumundan xəbər verir.

Cədvəl 1.
İnflyasiya tarixi

Ölkə/tarixi epizod	Dövr	Davamiy-yət	İnflyasiya (%)		
			Kumulyativ	Orta illik	Maksimal
Roma imperiyası	151-301	151 il	19900	3,6	-
Çin/Sanq dinastiyası	1181-1240	50 il	2093	64	18
Avropa/Qara ölüm	1349-1351	3 il	139	33,6	56,1
İspaniya	1502-1600	99 il	315	1,4	14,6
Fransa/Con Lou	Fevral 1717- dekabr 1720	42 ay	55	11,9	1431,3
Amerika inqilabı	Fevral 1777-yanvar 1780	36 ay	2202	203,7	16098,7
Fransa inqilabı	Fevral 1790-fevral 1796	73 ay	26567	150,3	92067,6
ABŞ vətəndaş müharibəsi	1862-1864	3 il	117	29,4	45,1
ABŞ-da şimal konfederasiyası	Fevral 1861-aprel 1865	51 ay	2020	189,2	5605,7
Meksika inqilabı	Fevral 1913-dekabr 1916	42 ay	10715	230,5	7716100
Çin	1938-1947	10 il	2617681	176,6	612,5

Mənbə: Fischer S., Sahay R., Vegh C. Modern Hiper and High Inflation // IMF Working Paper. 2002 – No. 197.

Hərçənd inflyasiya epizodları haqda tarixi informasiya heç də tam deyil, öncə, o bildirilir ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər yüksək inflyasiya epizodları çox nadir idi. Amerikanın kəşfinə qədər İspaniyada inflyasiya ildə 2% - dən çox deyildi. 301-ci ildə İmperator Diokletian tərəfindən tərixə məlum olan, qiymətlərə nəzarət haqda ilk qanunun qəbul edilməsinə (fərmanına) gətirən Roma imperiyasındakı inflyasiya mümkündür ki, denarius ilə (kiçik, balaca monetlərlə) ölçülən üç rəqəmli səviyyəyə çatmışdı. Lakin heç vaxt solidus ilə (qızıl monetlərlə) ölçülən yüksək səviyyəli olmamışdı. İnflyasiya tempinin ayda 50%-dən çox olduğu hiperinflyasiya birinci Burjua İnqilabı ilə, İmperiyaqların dağılması ilə,

müharibələrlə və yeni dövlətlərin meydana gəlməsilə baş vermişdi. Bu zaman hakimiyyət büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə kağız pullar çap etməli olurdular.

Cədvəl 2-nin məlumatlarından istifadə olunaraq inflyasiyanın bir çox makroiqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən modellər qurulmuşdur.

1995-2012-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi artım və qiymət səviyyəsinə əsasən belə model qurmaq olar:

$$Q_s = 12,892Y^{0,26972}e^{-0,00855t}$$

$$R = 0,92923; R^2 = 0,86347; Y — \text{iqtisadi artım}$$

Kredit və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 23,852K^{0,26950}e^{-0,01521t}$$

$$R = 0,98588; R^2 = 0,97195; K — \text{kredit}$$

Ətraf mühitə çəkilən xərc və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 13,37997T_x^{0,21335}e^{0,01472t}$$

$$R = 0,98564; R^2 = 0,97149; T_x — \text{ətraf mühitə çəkilən xərc}$$

Cədvəl 2.

Qiymət səviyyəsi və əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası

İllər	Ümumi Daxili Məhsul	Əsas kapitalla investisiyalar	Qiymət səviyyəsi	Kredit qoyuluşları	Təbiətin mühafizə xərcləri	Dövlət büdcəsinin xərcləri	Əhəlinin gəlirləri	İşsizliyin səviyyəsi	Dövrriyyədə nağd pul
1995	2133,8	227,9	511,8	289,8	19,9	428,4	—	—	234,7
1996	2 732,6	644,4	119,9	363,9	25,8	481,9	—	—	307,6
1997	3 158,3	910,2	103,7	408,4	18,6	588,7	—	—	240,5
1998	3 440,6	1102,4	99,2	426,7	19,8	528,3	—	—	278,0
1999	3 775,1	928,5	91,5	443,1	17,2	651,4	—	—	315,5
2000	4 718,1	967,8	101,8	464,3	18,2	764,0	4047,3	1,17	337,5
2001	5 315,6	1 170,8	101,5	486,2	20,1	807,5	4301,6	1,29	185,0
2002	6 062,5	2 107,0	102,8	520,2	15,9	931,8	5018,6	1,35	393,4
2003	7 146,5	3 786,4	102,2	670,3	20,7	1234,5	5738,1	1,31	499,8
2004	8 530,2	4 922,8	106,7	989,5	28,1	1502,1	6595,1	1,35	657,3
2005	12 522,5	5 769,9	109,6	1441,0	30,9	2140,7	8063,6	1,35	747,8
2006	18 746,2	6 234,5	108,3	2362,7	42,6	3790,1	10198,5	1,26	1853,6
2007	28 360,5	7 471,2	116,7	4681,8	104,2	6086,2	14558,2	1,18	3652,7
2008	40 137,2	9 944,2	120,8	7191,3	175,6	10774,2	20735,4	1,03	5145,0
2009	35 601,5	7 724,9	101,5	8407,5	179,9	10503,9	22601,1	0,95	5239,8
2010	41 574,7	9 905,7	105,7	9163,4	259,7	11765,9	25605,6	0,90	6718,9
2011	52082,0	12799,0	107,9	9950,3	320,3	15397,5	30524,6	0,87	7658,5
2012	53995,0	15407,3	101,1	12720,5	419,3	17416,5	34723,9	0,85	9777,5

Mənbə: <http://www.azstat.org>.

İnvestisiya və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 41,32922I^{0,21358}e^{0,014689t}$$

$R = 0,98562$; $R^2 = 0,971447$; I — investisiya

Büdcə xərcləri və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 15,98606B_x^{0,320941}e^{-0,02672t}$$

$R = 0,977243$; $R^2 = 0,955005$; B_x — büdcə xərcləri

Əhalinin gəliri və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 0,847193G_a^{0,59085}e^{-0,03945t}$$

$R = 0,998641$; $R^2 = 0,997284$; G_a — əhalinin gəliri

İşsizliyin səviyyəsi və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 1705,21991\Theta_i^{-0,58577}e^{0,06272t}$$

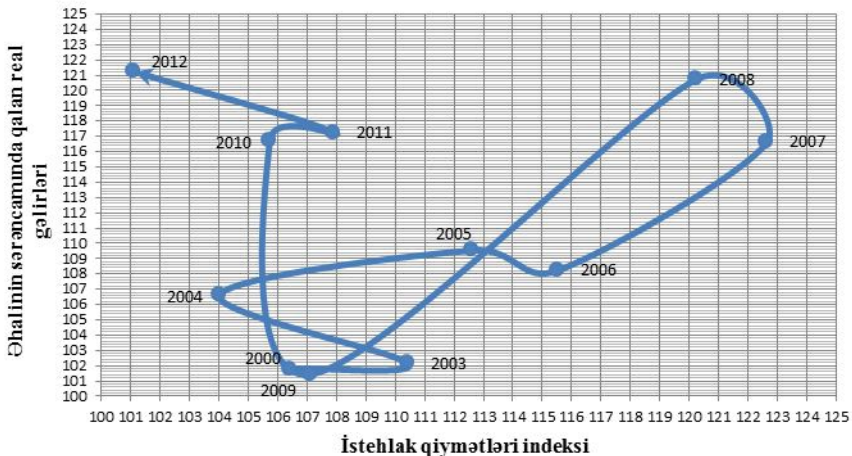
$R = 0,964548$; $R^2 = 0,93035299$; Θ_i — işsizliyin səviyyəsi

Dövriyyədə nağd pul və qiymət səviyyəsinə əsasən:

$$Q_s = 797527,043P_{nd}^{-1,89511}e^{0,29699t}$$

$R = 0,982375$; $R^2 = 0,965061$; P_{nd} — dövriyyədə nağd pul

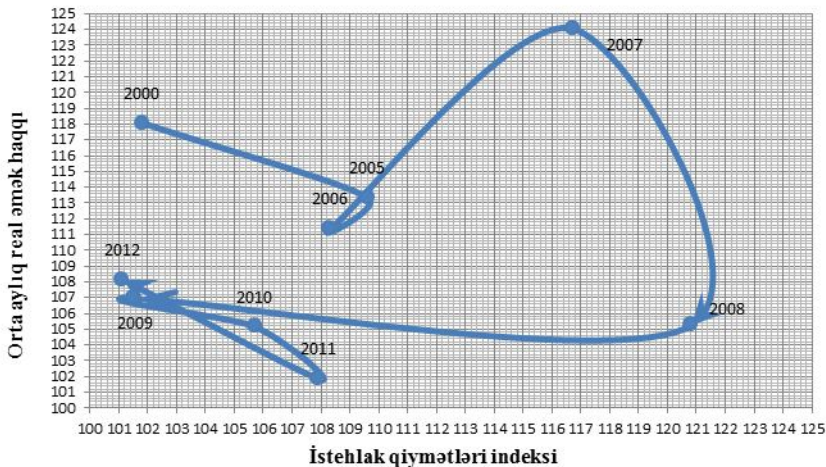
Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, respublika əhalisinin real və nominal gəlirləri üzrə 2003-2012-ci illər ərzində ən yüksək göstərici məhz 2007-2008-ci illərə aid olub ki, bu zaman da iqtisadiyyatın bütün sahələrində yüksək artım tempi qeydə alınmışdır. O ki, qaldı istehlak qiymətləri indeksi ilə əhalinin real gəlirləri arasında əlaqəyə onu aşağıdakı asılılıqla vermək olar.

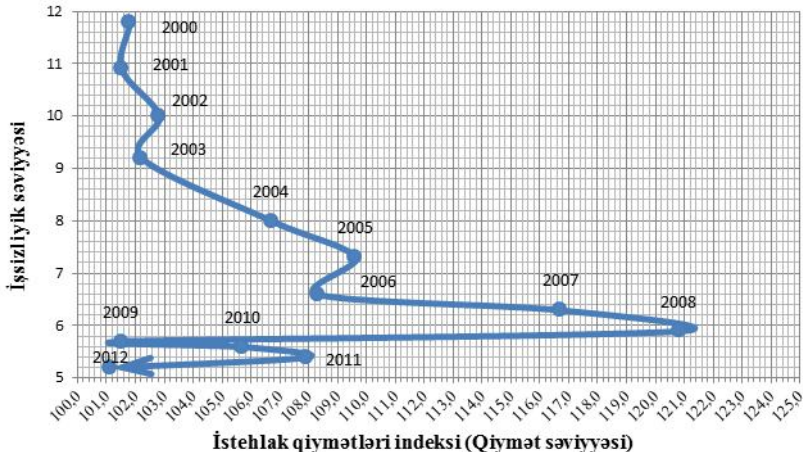
Qrafik 1. Əhalinin sərəncamında qalan real gəlirləri və istehlak qiymətləri indeksi arasında nisbət

Məşhur Amerika iqtisadçısı Q.Uolliç 1977-ci ildə Amerika İqtisadçıları Assosiasiyasının sesiyasında çıxış edərək qeyd etmişdir: "İnflyasiya və

işsizlik arasında çox məhdud kompromis mövcuddur. Uzunmüddətli aspektə isə heç bir kompromis yoxdur. Bu iki xəstəlik əgər ki, eyni bir vaxta olmasa da praktik olaraq eyni istiqamətdə inkişaf edə bilər".

Qrafik 2. Orta aylıq real əmək haqqı və istehlak qiymətləri indeksi arasında nisbət

Qrafik 3. Qiymət səviyyəsi və işsizlik səviyyəsi arasında nisbət

Yekunda isə aşağıdakı alimlərin fikirlərini söyləmək istərdim. Fransız iqtisadçısı P.Biakaba yazırdı: "Müasir iqtisadi təhlil inflyasiyanın kifayətedici izahını vermir. Biz bu fenomen haqda danışırıq, faktiki olaraq onun nə olduğunu, onun ümumən mövcud olduğunu bilməyərək onunla mübarizə aparırıq". İsveç iqtisadçısı E.Şteysler bəyan edirdi: "İn-

flyasiya – bu qiymətlərin ümumi artımıdır". İnflyasiyanın səbəblərinin izahında İngilis "Ekonomist" jurnalı inflyasiyanın 14 səbəbini göstərmiş, fransız iqtisadçısı A.Nikolai inflyasiyanın 42 səbəbini sadalamışdır.

S. Veyntraub: "Qiymətlər son hesabda daxili niyyətdən və məhdudiyyətlərdən, ehtiyatlığımızdan, hal-əhvalımızdan və zəifliyimizdən və hətta sahibkarların əsəblərindən asılıdır".

K. Bouldinq: "Milyardlarla determinantlar mövcuddur. Qiymətin son səbəbi bəşəriyyətin psixologiya və onun texnikasının dərinliklərində və onu mühitünün psixoloji-texniki dərinliklərindədir və dəniz danələri, zərrəcikləri qədər çox müxtəlifdirlər".

5. Milli iqtisadiyyatın inkişafında investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlqələndirilməsi

İqtisadçı alimlərinin inkişaf etməkdə olan dövlətlərin problemlərinə həsr olunmuş ciddi əsərə iddialı olan istənilən əsərində iqtisadiyyatda investisiyanın effektivliyi meyarlarının müəyyən edilməsi məsələləri önə çəkilir. Məsələn, ABŞ-nin İyel Universitetinin iqtisad alimi yazırdı: "İqtisadi inkişaf probleminə həsr olunmuş indiki iqtisadi ədəbiyyatda çətin ki, investisiyanın meyarı məsələsi qədər böyük maraq və qarşıdurma doğuran digər məsələ olsun".

Cədvəl məlumatlarından istifadə edərək ÜDM və əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar arasında qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən model-tənlik qurulmuşdur.

$$Y = A I^{\alpha} e^{\gamma t}$$

$$Y = 1959,168 I^{0,01878} e^{0,222893t}$$

$$R^2 = 0,867748; R = 0,93153$$

α -nın mənfi işarəli olması kəskin tərəddüdlərin o, cümlədən 1996-1995-ci illərdə investisiyanın 3 dəfəyə yaxın artması ilə bağlı idi. Buna görə də modelin qurulmasında 1996-2012 ci illərin göstəriciləri götürülmüş və yeni tənlik əldə olunmuşdur.

$$Y = 911,3247 I^{0,127404} e^{0,196438t}$$

$$R = 0,966057; R^2 = 0,933265$$

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi, ölkəmizdə investisiya imkanları və qoyuluşları sürətlə artır.

Kobba-Duqlas modelindən istifadə edərək ÜDM-in həcmində kapital və əməyin yerinə investisiyanı və əmək ehtiyatlarını-məşğul olan əhalini götürərək aşağıdakı model tənlisini alaraq.

$$Y = A I^{\alpha} M^{\beta} e^{\delta t}$$

Y — ÜDM, mln. manat;

- I — investisiyanın həcmi, mln. manat;
 M — məşğul olan əhali, mln. nəfər;
 α — investisiya üzrə ÜDM-in elastikliyi;
 A — məşğul olan əhali üzrə ÜDM-in elastikliyi;
 δ — digər amilləri nəzərə alan parametrlər.
 β — Constanta

$$Y = 327,1387 I^{0,291776} M^{0,708224} e^{0,206635t}$$

$$R = 0,987559; R^2 = 0,975273$$

ÜDM-in, investisiyanın və məşğul olan əhalinin artım tempinin müvafiq olaraq aşağıdakı tənliliklərlə müəyyən olunur. 1995-ci il göstəricisi daha həqiqətə uyğun modelin əldə olunması üçün nəzərə alınmayıb.

$$Y = 2732,6e^{0,21476t}$$

$$I = 644,4e^{0,21759t}; M = 3686,7e^{0,01076t}$$

Azərbaycanda ÜDM-in artmasının neft hasilatı ilə əlaqəsinin aşağıdakı düsturla vermək olar:

$$Y = 0,31299N^{0,971282} e^{0,088671t}$$

$$R = 0,992682; R^2 = 0,985418$$

Cədvəl 3.

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların tərkibi

	Əsas kapitala yönəldilmiş inves- tisiyalar, cəmi		o cümlədən:					
			Məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə			Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə		
	min manat	əvvəlki ilə nisbə- tən, %	min manat	əvvəlki ilə nisbə- tən, %	ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %	min manat	əvvəlki ilə nisbə- tən, %	ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %
1998	1102425,6	122,9	842951,5	...	76,4	259474,1	...	23,6
1999	928547,9	97,7	597716,9	...	64,4	330831,0	...	35,6
2000	967821,1	102,6	680025,9	...	70,2	287795,2	...	29,8
2001	1170820,3	120,6	848975,3	126,0	72,5	321845,0	108,5	27,5
2002	2106976,7	184,2	1690619,1	197,0	80,3	416357,6	145,6	19,7
2003	3786366,7	173,8	3057627,5	180,9	80,7	728739,2	149,5	19,3
2004	4922755,9	135,4	3973010,4	135,5	80,7	949745,5	134,6	19,3
2005	5769876,3	116,6	4262797,1	106,7	73,9	1507079,2	157,9	26,1
2006	6234483,7	115,2	4365127,0	108,7	70,1	1869356,7	133,6	29,9
2007	7471189,9	123,8	4838690,3	118,2	64,8	2632499,6	135,5	35,2
2008	9944153,8	131,8	4651970,1	95,2	46,8	5292183,7	199,0	53,2
2009	7724944,8	81,6	3522058,9	79,5	45,7	4202885,9	83,4	54,3
2010	9905665,8	121,2	4821024,8	129,4	48,7	5084641,0	114,4	51,3
2011	12799061,3	127,3	6033002,7	123,3	47,1	6766058,6	131,1	52,9
2012	15407274,4	118,5	7187757,7	117,3	46,7	8219516,7	119,6	53,3

Mənbə: <http://www.azstat.org>.

2000-2012-ci illərdə iqtisadiyyat sahələrinə yönəldilmiş investisiyaların xüsusi çəkisi aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 4.

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya mln. manat

İllər	Cəmi	o cümlədən											
		sənaye		kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq		tikinti		nəqliyyat və anbar təsərrüfatı		İnformasiya və rabitə		digər sahələr	
		cəmi	%	cəmi	%	cəmi	%	cəmi	%	cəmi	%	cəmi	%
2000	967,8	670,1	69,2	6,5	0,7	3,4	0,3	44,1	4,6	45,3	4,7	198,4	20,5
2001	1170,8	827,6	70,7	8,3	0,7	13,0	1,1	58,8	5,0	72,8	6,2	190,3	16,3
2002	2107,0	1632,1	77,5	18,5	0,9	40,0	1,9	89,6	4,3	49,1	2,3	277,7	13,1
2003	3786,4	3008,0	79,4	37,4	1,0	12,2	0,3	337,8	8,9	56,2	1,5	334,8	8,9
2004	4922,8	3917,2	79,6	35,0	0,7	20,7	0,4	325,4	6,6	102,6	2,1	521,9	10,6
2005	5769,9	4176,0	72,4	40,7	0,7	46,1	0,8	517,2	9,0	158,0	2,7	831,9	14,4
2006	6234,5	4296,7	68,9	58,3	1,0	10,1	0,2	631,5	10,1	210,7	3,4	1027,2	16,4
2007	7471,2	4591,2	61,4	243,3	3,3	4,2	0,1	745,4	10,0	177,5	2,4	1709,6	22,8
2008	9944,2	4249,3	42,7	336,5	3,4	66,2	0,7	1993,9	20,1	173,4	1,7	3124,9	31,4
2009	7724,9	3224,9	41,8	266,6	3,5	30,5	0,4	1715,2	22,2	140,6	1,8	2347,1	30,3
2010	9905,7	4276,2	43,2	431,0	4,4	113,8	1,1	2449,1	24,7	212,0	2,1	2423,6	24,5
2011	12799,0	5369,8	41,9	437,3	3,4	225,9	1,8	2509,4	19,6	310,8	2,5	3328,0	26,0
2012	15407,3	6039,9	39,2	648,8	4,2	499,0	3,2	2610,3	16,9	329,5	2,1	4586,6	29,9

Mənbə: <http://www.azstat.org>.

Cədvəl məlumatlarına istinadən ayrı-ayrı sahələrdə ÜDM-in artımının bu sahələrinə investisiya qoyuluşlarından asılılıq model-tənlikləri qurmaq olar

Sənaye

$$Y_s = 1269,01 I_s^{-0,07658} e^{0,316291t}$$

$$R = 0,979353; R^2 = 0,959132$$

Kənd və meşə təsərrüfatı

$$Y_{kt} = 418,7027 I_{kt}^{0,188897} e^{0,044687t}$$

$$R = 0,979968; R^2 = 0,960337$$

Tikinti

$$Y_t = 271,3184 I_t^{0,01310722} e^{0,203856077t}$$

$$R = 0,956135; R^2 = 0,916197$$

Nəqliyyat və rabitə

$$Y_s = 359,5667 I_{nr}^{-0,0273} e^{0,203375t}$$

$$R = 0,96345; R^2 = 0,92825$$

Digər sahələr

$$Y_{ds} = 348,4597 I_{ds}^{0,186381} e^{0,161343t}$$

$$R = 0,982201; R^2 = 0,964719$$

6. Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası və qiymət siyasətinin perspektivləri

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasından irəli gələn məqsədlərin reallaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən iqtisadi tənzimləmə vasitələrində biri də qiymət siyasətidir. Dövlətin iqtisadi strategiyası və qiymət siyasəti iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıqda və fəaliyyətdə olan kateqoriyaları və elementləridir. İqtisadi inkişaf strategiyasından irəli gələn məqsədlərə nail olmaqda qiymət siyasəti vasitəsilə tənzimlənən makroiqtisadi sistemin arzu olunan keyfiyyətinin strateji məqsəd istiqamətlərinin əks etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bundan başqa qiymət siyasəti iqtisadiyyatın arzu olunan vəziyyətini xarakterizə edən parametrlərin qiymətləndirilməsini, iqtisadi inkişaf səviyyəsini zəiflədən qiymətdoyma metodlarının tətbiqinin məhdudlaşdırılmasını xarakterizə edir.

Təcrübə göstərir ki, qiymətlər vasitəsilə elmi-texniki tərəqqini, resurs xərclərinə qənaəti, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşmasını, istehsal və istehlakın strukturunun dəyişilməsini stimullaşdırmaq və ya dayandırmaq, ləngitmək olar. Ona görə də yeni iqtisadi şəraitdə qiymətlər sistemi iqtisadi inkişafın təminatlarından birinə çevrilməklə istehlakçının mənafeyinə toxunmadan istehsalçıda güclü stimulaşdırmaqla, onu istehsalın genişləndirilməsinə və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə sövq etməli, başqa sözlə, istehsalın inkişafına və nəticələrinə güclü maddi maraq yaratmalıdır. Digər tərəfdən, qiymətlər azad rəqabət mexanizminin formalaşdığı bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi durumun ümumi səviyyəsi, tələb-təklif nisbətləri və iflyasiya proseslərinin nəzərə alınması əsasında tənzimlənərək ölkədə iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasının güclü amilinə çevrilə bilər.

Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının təmin olunması baxımından dövlətin iqtisadi strategiyasını formalaşdırmaq məqsədilə dövlətin qiymət siyasətinin aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- qiymətməhləgəlmə sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarının müəyyən edilməsi;
- sərbəst və ya dolayı və birbaşa tənzimlənən qiymətlərin uzlaşdırılması;
- qiymətlərin tənzimlənməsi sahəsində dövlətin səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- məhsula (mallara, işlərə, xidmətlərə) təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslı xərclərinin ödənilməsini, geniş təkrar istehsal üçün

zəruri mənfəətin təmin edilməsini və dövlət dotasiyalarını, digər dövlət yardımlarını nəzərə almaqla qiymətlərin tənzimlənməsi;

- iqtisadi və sosial inkişafın tələblərinə uyğun olaraq birbaşa tənzimlənən qiymətlərin tətbiqinə dövlət nəzarətinin təmin edilməsi;

- qüvvədə olan qiymətməmələgəlmə qaydalarına və bu sahədə müəyyənləşdirilmiş normativlərə riayət edilməsinə dövlət nəzarəti;

- istehsalının artırılması mümkün olan zəruri istehlak malları və digər sənaye təyinatlı istehsalına əlverişli şəraitin yaradılması;

- daxili bazarı qorumaq və ölkədə bu və ya digər məhsul növlərinin istehsalına marağı artırmaq məqsədilə qiymət artımının müvafiq olaraq məhdudlaşdırıcı və həvəsləndirici təsirindən istifadə edilməsi.

Nəticə

1. Azərbaycanın iqtisadi uğurunun davam etdirilməsi üçün qloballaşma və iqtisadi integrasiya, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşması, TMK iqtisadi müdaxilələrinə geniş imkanlar açıldığını nəzərə alaraq onların fəaliyyəti milli iqtisadiyyatın maraqlarına nəzərən qurulmalı, milli dövlətlərin balanslaşdırıcı siyasəti daha da dərinləşdirilməli, dünyanın mövcud inkişaf konsepsiyasının yenidən qiymətləndirilməsi prosesinin başlandığı dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşmasına xüsusi yanaşılmalıdır.

2. Dəyər-qiymət nəzəriyyəsi siyasi iqtisad doktrinasının mərkəzində durur. Demək olar ki, siyasi iqtisadın bütün vacib və çətin problemləri və xüsusilə gəlirlərin bölüşdürülməsi, torpaq rentası, kapital, əmək haqqı, mənfəətlə bağlı məsələlər bu nəzəriyyədə dərin köklərə malikdir. Buna görə də dəyər-qiymət nəzəriyyəsi probleminin yekun və mübahisələrə yol verməyən həlli bir zərbə ilə bizim elmimizi tamamilə irəli çəkməlidir. Təəssüf ki, son vaxtlara qədər bu istiqamətdə tədqiqatçıların söyləri o qədər də məqbul nəticələrə gətirməmişdi. Çəkilən böyük zəhmətə baxmayaraq dəyər-qiymət nəzəriyyəsi iqtisad elminin ən qaranlıq, ən dolaşlıq və qaha az tədqiq olunan sahəsi olaraq qalır.

3. Müstəqillik qazanmış yeni dövlətlərinin əsas vəzifəsi daxili təsərrüfat əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və daxili bazarın inkişafı əsasında iqtisadi inkişafda irəliləyişlər əldə etməkdən, milli inkişaf maraqları və beynəlxalq əmək bölgüsündən faydanın əldə olunması imkanlarının ahəngdarlığından ibarət olmalıdır.

4. Qiymətlərin tənzimlənməsi, inflyasiya, bahaçılıq, anti-inflyasiya tədbirləri dövlət və iqtisadiyyatın mövcud olduğu bütün dövrlərdə əsas məsələlərdən olmuşdur. Belə ki, inflyasiyanın səbəbi artıq pul buraxılışı ilə, əmtəə kütləsilə, əmtəələr dünyasına aidiyyəti olmayan, ayrı-ay-

rı qiymətlərin öz aralarında və gəlirlər arasında nisbətlərdəki dəyişiklərə, mürəkkəb ümumiqtisadi proseslərə və bir çox başqa amillərlə əlaqələndirilirdi. Bu da yekunda onun sırf siyasi xarakter daşdığı nəticəyə gəlməsinə səbəb olmuşdu.

5. Aparılan empirik araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Respublikada inflyasiya və ya başqa sözlə qiymət səviyyəsi iqtisadi artımla, inhisar qiyməti artımı və kredit ekspansiyası ilə, infrastrukturunun maliyyələşdirilməsi, investisiya ilə, valyuta məzənnəsi, idxal olunan əmtəələrin qiymət artımı hesabına istehsal xərclərilə, valyuta bazarının daxili qiymətlərə əlverişsiz təsirlə, büdcə xərcləri, əhəlinin gəlirləri, kənd təsərrüfatına subsidiyalarla, ticarət şərti (idxal-ixrac qiymətlərinin nisbətləri), işsizliyin səviyyəsilə sıx bağlıdır.

6. Dövlətin investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlaqələndirilərək milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında onun rolu haqda aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar. Köhnə istehsal formalarına kapital qoyuluşu etməmək şərti ilə inkişafın ilk mərhələsində seçilmiş inkişaf yolu sonrakı mərhələlərdə mütləq olmamalıdır. Milli iqtisadiyyat iqtisadi inkişafın miqdar göstəricilərinin artımı ilə yanaşı bölgü məsələsilə, artım tempinin sürətləndirilməsilə yanaşı sosial problemlərlə, dövlətin iqtisadi siyasətində yoxsulluqla mübarizə ilə yanaşı bolluğun bölüşdürülməsi məsələsilə, investisiyaya nəzarətlə yanaşı istehlak xərclərində baş verən tərəddüdlərə nəzarətlə də əlaqələndirilməlidir.

7. Qiymət amilinin region baxımından milli iqtisadiyyatda rolu aşağıdakı kimi qiymətləndirilməlidir: regionlar üzrə ümumi qiymət səviyyəsinin müəyyən edilməsi və təhlili; ümumi qiymət səviyyəsinin regional ümumi qiymət səviyyəsilə qarşılıqlı təhlili və ümumi qiymət səviyyəsində region qiymət amilinin xüsusi çəkisinin müəyyən edilməsi. Deyilənlərin hər üçünün dörd iqtisadi resursların qiymətləri baxımından təhlili. Ölkəmizin və ayrı-ayrı regionların təbii-iqlim, tarixi və s. amillərdən asılı olaraq bu resursların yerləşdirilməsi, istifadəsi və buradan istehsalın hansı amil tutumlu olduğu baxımından amillərin qiymət səviyyələrinin tədqiqi. Regionlar arasında qiymət-həcm funksiyası baxımından resurs mübadiləsinin həyata keçirilməsi. İstər ölkə miqyasında və istərsə də region səviyyəsində əsas istehsal amilinin insanların istehlak etdiyi məhsulların son istehlak əmtəələrinin topdan satış, pərakəndə qiymətlərin təsirinə tədqiqi həyata keçirilməlidir.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə müəllifin aşağıdakı elmi məqalə və tezisləri dərc olunmuşdur:

1. N.Q.Hacıyev. "Con. R.Kommonsın nəzəri fikirlərinin qiymətləndirmədə əhəmiyyəti". II Beynəlxalq Elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2001-ci il. 0.07 ç.v.

2. N.Q.Hacıyev. "Dövlətin iqtisadi funksiyalarının yerinə yetirilməsində və milli iqtisadiyyatın inkişafında dəyər və qiymət amilinin roluna baxış". "İqtisadiyyat və həyat" jurnalı. 10. 2007-ci il. 0.25 ç.v.

3. N.Q.Hacıyev. "Milli iqtisadiyyatın formalaşmasının regional xüsusiyyətləri". "İqtisadiyyat və həyat" jurnalı. 01. 2008-ci il. 0.25 ç.v.

4. N.Q.Hacıyev. "Milli proqramlaşdırma və onun elmi əsasları". Az. MEA-nin İqtisadiyyat İnstitutu, AzDİU, AzİB. "Azərbaycanda keçid dövrünün başa çatması təhlil və nəticələr: Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri" Ümumrespublika Konfransı. Bakı, "Elm" 2010-ci il. 0.15 ç.v.

5. N.Q.Hacıyev. "İqtisadi artım və struktur irəlləyişlər makroiqtisadi tənzimləmənin baza vəzifəsidir". AMEA, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. "İqtisadi artımın intensiv inkişaf problemləri" Elmi-praktik konfransın materialları Bakı-2011. 0.15. ç.v.

6. N.Q.Hacıyev. "Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın formalaşması müqayisəli rəqəmlərlə". Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi və Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən "Müstəqil Azərbaycanın inkişafı rəqəmlərdə" mövzusunda keçiriləcək elmi simpoziumun materialları 30 iyun 2011-ci il. 0.1. ç.v

7. N.Q.Hacıyev. "XVII-XIX əsr ABŞ-da dəyər və qiymət haqqında nəzəri mülahizələr". "Turk Dünyasında Bilim, Kültür, Gelenek" konulu Doqquzuncu Uluslararası Türk Dünyası Sosial Bilimler Kongresi. 15-17 iyun 2011-ci il Bakı. 0,5.ç.v.

8. Гаджиев Н.Г. "Продовольственная безопасность как одна из основ устойчивого развития национальной экономики". "Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi məsələləri" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. Bakı-2011. 0.1. ç.v.

9. N.Q.Hacıyev. "Bölgü, qiymət və milli iqtisadiyyatın inkişafı məsələləri". Az.MEA-nin İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər. I Buraxılış. 2012-ci il. 0,5 ç.v.

10.N.Q.Hacıyev. "Milli iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlaqələndirilməsi və Azərbaycanda daya-

nıqlı inkişaf". Az.MEA. XƏBƏRLƏR. İqtisadiyyat elmləri seriyası. I Buraxılış. 2012-ci il. 0,5. ç.v.

11.N.Q.Hacıyev. "Milli iqtisadiyyat və iqtisadi inkişafın nəzəri əsasları". "Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradiqması: Bazar və Sonrası" mövzusunə həsr olunmuş Avrasiya Sosial Elmlər Forumu, 18 oktyabr 2012-ci il. Bakı, ADİU. Sertifikat. 0,5.ç.v

12.N.Q.Hacıyev. "Qiymət mexanizminə təsir edən amillərin təhlili və antiinflasiya tədbirləri". Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-cı ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı 26-27 Aprel 2013-ci il. 0,3.ç.v.

13.N.Q.Hacıyev. "Qloballaşma şəraitində Avrasiya məkanında sosial-iqtisadi inkişaf yolları". "Avrasiyada Yeni İnteqrasiya Təşəbbüsləri: Mövcud Vəziyyət və Gözləntilər" mövzusunə həsr olunmuş II Avrasiya Sosial Elmlər Forumu 20-21 dekabr, 2013-ci il, Bakı, ADİU. 0,5.ç.v

14. Гаджиев Н.Г. "Макро-моделирование и экономика", LAP LAMBERT Academic Publishing. Omni Scriptum GmbH & Co.KG, Heinrich-Bocking-Str.6-8, 66121 Saarbrücken, Deutschland/Германия, 2013-cü il.

15.N.Q.Hacıyev. "Qloballaşma və yeni müstəqil dövlətlərin inteqrasiyasının nəzəri zəminləri". Mərkəzi Bank, Təhsil, İqtisadiyyat və Sənaye, Energetika Nazirlikləri, Milli Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və Qafqaz Universiteti. "IV Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya" Beynəlxalq Konqresi. 2-4 May 2014-ci il. Bakı, 0,5.ç.v

16.Гаджиев Н.Г. "Историко-теоретическая база повышения цен".Журнал "Экономика и предпринимательство". М.; 4-(41), 2014. 0,5.ç.v.

ЦЕНОВОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

РЕЗЮМЕ

Ценовой фактор, имеющий большое значение в мировой экономике играет важную роль в формировании и развитии национальной экономики, в обеспечении его устойчивого развития и в защите экономических и национальных интересов.

Актуальность темы подтверждается ростом потребности более углубленных исследований ценового фактора в области формирования и развития национальной экономики.

Цель исследования состоит из системного анализа научно – методологических основ и факторов, характеризующих особенности формирования и развития национальной экономики, разработки и обоснования концептуальных основ оптимального государственного регулирования экономики, гибкого ценового механизма с целью обеспечения стабильности устойчивого экономического развития в текущих и перспективных периодах и выдвижении рациональных предложений.

В диссертации раскрывается актуальность темы, предмет и объект, научная новизна работы, теоретическая и практическая значимость исследования.

В первой главе работы рассматривается концепции и критерии формирования и развития национальной экономики, особенности ценового механизма.

В работе также рассмотрено современное состояние национальной экономики Азербайджана, вопросы влияния ценового фактора на социально-экономические процессы, анализируется ценовая политика и антиинфляционные мероприятия государства, взаимосвязь ценового фактора и инвестиционных процессов.

Основные направления и мировой опыт государственного ценового регулирования в обеспечении устойчивого экономического развития, перспективы тенденций ценовой политики, стратегия экономического развития национальной экономики и пути совершенствования использования ценового фактора в социально-экономическом развитии регионов представлена в заключительной главе диссертации.

В заключении отражены выводы и предложения, полученные в результате проводимого исследования.

**THE PRICE FACTOR IN FORMATION AND NATIONAL
ECONOMY DEVELOPMENT****SUMMARY**

The price factor which is of great importance in economic plays the important role in formation and national economy development, in support of its sustainable development and in protection of economic and national interests.

The theme urgency proves to be true growth of requirement of more profound researches of the price factor in the field of formation and national economy development.

The research objective consists of the system analysis scientifically - methodological bases and the factors characterising features of formation and development of national economy, working out and a substantiation of conceptual bases of optimum state regulation of economy, the flexible price mechanism for the purpose of support of stability of steady economic development in the current both perspective periods and promotion of rational offers.

In the dissertation the theme urgency, a subject and object reveals, scientific novelty of work, the theoretical and practical importance of research is shown.

In work chapter 1 it is considered concepts and criteria of formation and development of national economy, feature of the price mechanism.

In work the modern condition of national economy of Azerbaijan, questions of influence of the price factor on social and economic processes also is considered, the analysis the price policy and anti-inflationary state action, interrelation of the price factor and investment processes is made.

The basic directions and world experience of the state price regulation in support of steady economic development, prospect of tendencies of a price policy, strategy of economic development of national economy and way of perfection of use of the price factor in social and economic development of regions it is given in the final chapter of the dissertation.

In the conclusion conclusions and the offers received as a result of carried out research are reflected.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГАДЖИЕВ НАТИГ ГАДИМ ОГЛЫ

**ЦЕНОВОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Специальность: 5308.01- Общая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации по присуждению ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ – 2014

*Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 1,5 ç.v. Sayı 100.*

*" İqtisad Universiteti " Nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6*
